

Nieuwtjes over de geschiedenis van Lochem (6)

André Reincke

Met de term ‘Dienaren des Gods Woord’ werden in voorbije eeuwen de hervormde predikanten vooral in officiële stukken aangeduid.

Aan het eind van de 16de eeuw was het in Lochem nog wat onduidelijk welke geestelijken tot de rooms-katholieke kerk en welke tot de hervormde kerk behoorden.

Zo was bijvoorbeeld Pater Luimans aanvankelijk katholiek priester maar is hij later een tijd lang als predikant opgetreden. Vanaf circa 1600 was hier echter het zogenoemde Nederduitsch Gereformeerd de algemeen aanvaarde godsdienst; men moest sindsdien zelfs deze godsdienst zijn toegewijd om toegelaten te worden tot de Lochemse burgerschap.

Nadat eerst een naamlijst word gegeven van de Lochemse predikanten in de 17de tot en met de 19de eeuw, zal ik van enkelen uit de 17de eeuw enige wettenswaardigheden vertellen. Tenslotte worden in een apart hoofdstukje interessante details onthuld over de plaats waar zich tot het einde van de 18de eeuw de woning van de eerste predikant heeft bevonden.

Uit het jaar 1903 (door van Alphen) dateert het volgende overzicht van de namen van predikanten, die vanaf 1598 aan de Lochemse kerk waren verbonden:

De lijst:

1611-1611	J. Overmeyer
1609-1620	A. Suavius
1621-1626	Joh. Xylander
1626-1637	G. Claphouwer
1638-1650	J. Neander
1652-1684	J.L. Olmius
1652-1696	W. Schomaker
1685-1707	Joh.van Velp
1699-1722	O. de Roy
1708-1724	M.A. Schimmelpennink
1722-1774	B. Westenberg
1724-1729	A.G.W.F van den Heuvel
1730-1773	F.A. van Ruhenbeek
1773-1785	J.H. Abbink
1774-1776	J.H. Schadd
1776-1785	J. Beumer
1786-1833	B. van den Broek
1786-1807	J.H. Bruinier
1807-1815	A. ter Hoeven
1816-1825	Ph. Silvergieter Hoogstad
1825-1829	A. Verwey
1829-1865	J.H. van IJssel Groothuis

1833-1836	J.F. van Hoogstraten
1837-1877	W.C. Wansleven
1866-1889	J.A. van Tricht
1890-1894	J.L. Fortuyn Drooglever

Andreas Suavius 1609-1620

Hij was een zoon van Daniël Suavius die pastoor was in Geesteren. Op de torenklok van die plaats is de naam van Daniël vermeld met het jaartal 1591.

Andreas, die eerst in Almen de dienst leidde moet in Lochem erg gezien zijn geweest. Hij heeft dan ook veel voor de Lochemse kerkgemeenschap betekend. In zijn boekje *De kerk van Lochem in woelige tijden 1608-1628* geeft Feike Reitsma een prachtig beeld van de vele activiteiten van deze predikant. Andreas trouwde twee keer, eerst in 1608 met Anna ter Heghen uit Zutphen en na haar overlijden in 1614 met Anna te Nover, dochter van burgemeester Te Nover uit Borculo. Van Anna ter Heghen kreeg hij drie kinderen, in 1609 Hendrick, in 1610 Daniël (naar Andreas vader genoemd) en in 1611 Maria.

Helaas stierf zijn eerste zoon al kort na diens geboorte en ook de tweede zoon is zeer jong gestorven. Op zijn verzoek kreeg Andreas een familiegraf toegewezen op een ereplaats in de Lochemse kerk, namelijk recht tegenover de preekstoel.

In 1613 is Anna ter Heghen gestorven, en op de grafsteen van het eerder genoemde graf (de steen bevindt zich thans nog zichtbaar in het koor van de kerk) is haar naam vermeld met de toevoeging: *cum duobus filiis* ofwel met haar beide zonen.

Na daar beroepen te zijn is Andreas in 1620 vertrokken naar Alkmaar terwijl hij uiteindelijk in het jaar 1648 te Utrecht is overleden.

Johannes Xylander 1621-1626

In werkelijkheid heette hij Johannes Holtman, maar in die tijd werden de achternamen van geestelijken vaak verlatijnt.

In januari 1622 werd er in Lochem een kind van hem geboren, Oeletge genaamd. In 1626 is Johannes Xylander (veel te jong) gestorven aan de pest.

Joachim Neander 1638-1650

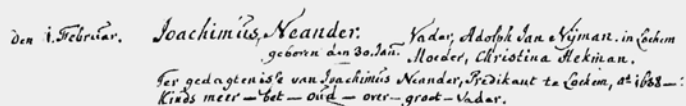
Zijn werkelijke achternaam was Nieman (of Nijman), hij was afkomstig uit het graafschap Bentheim en werd in 1638 beroepen in Lochem. Zijn echtgenote heette Anna Duimen.

Joachim heeft een aanzienlijk nageslacht in het Lochemse gekregen waarvan er ook heden ten dage nog veel nazaten hier ter plaatse voorkomen.

Als eerste vonden we *Adolph Nemans gehuwd met Grietien Rodentoerns*, (eerder gehuwd met Derk van Eps), die al in 1653 weduwe van hem blijkt te zijn. Bij het ontbreken van kerkelijke registers is uit die periode wat dat betreft verder niets te vinden.

Adolph blijkt in ieder geval twee zoons te hebben gekregen, namelijk Joachim en Henrick. Joachim huwt op 7 november 1680 met Hester van Eps en Henrick trouwt op 28 juni 1685 met Hendersken Hambuyrden. De tak van Joachim heeft onder andere schoolmeesters en ambtenaren voortgebracht, terwijl de nakomelingen van Henrick vooral koopman werden of een ambacht als beroep kozen.

De familie was wel historisch bewust, dit blijkt bijvoorbeeld uit een zeer bijzondere inschrijving in het doopboek van Lochem op 1 februari 1778, die hieronder is afgebeeld.

den 1. Februar. *Joachimus Neander*. Vader, Adolph Jan. Nijman, in Lochem geboren den 20. Jan. Neander, Christina Nijman.
Ter gedachtenis van Joachimus Neander, Predikant te Lochem, 21. 1778.
Kinds met - bet - ouit - over - groot - vader.

Als tweede naam krijgt de dopeling dus in feite de achternaam van zijn Nederlandse stamvader. Uit een reconstructie heb ik kunnen nagaan dat de kleine Joachim Neander zoals aangeduid inderdaad de zesde generatie na zijn illustere voorvader vertegenwoordigt; na de predikant waren het achtereenvolgens: Adolph, Henrick, Adolph, Garrijt, Adolph Jan, en nu dus Joachim Neander.

Johannes Ludovicus Olmius 1652-1684

Deze werd geboren in Arlon (Luxemburg). Hij was eerst predikant in Vreden, daarna in Gelselaar en in 1652 werd hij beroepen in Lochem.

Uit zijn huwelijk met Margaretha Gerverdinck kreeg hij zeven kinderen, waarvan Gerhard de belangrijkste voor Lochem zou worden. Deze Gerhard huwde in 1689 Johanna van Dam, dochter van Bruno van Dam, burgemeester van Lochem en stadhouder van het Scholtambt van die naam.

Gerhard Olmius volgde zijn schoonvader op als stadhouder wat inhield dat hij de plaatsvervanger was van de Scholtis (dit is de adellijke vertegenwoordiger van de landsheer). Als woning koos hij het adellijke goed Dedingsweerd of Westerholt.

De familie Olmius was zelf niet van adel, dus kon Gerhard ook niet namens het goed Dedingsweerd verschreven worden in de ridderschap.

Een van de kinderen van Gerhard was Nicolaas Herman Olmius, die burgemeester werd van Lochem.

Zijn wapen prijkt op de gevel van het oude stadhuis als een van de bestuurders die midden 18de eeuw besloten tot modernisering van het pand, waarbij onder andere de ingang aan de marktzijde werd verplaatst naar de gevel aan de kerkzijde.

Een andere tak van de familie is in Doetinchem terechtgekomen alwaar ze reeds in de 17de eeuw een belangrijke rol heeft gespeeld bij de ijzerwinning. Een nakomeling is in de 18de eeuw opgeklommen tot burgemeester van Doetinchem en had later zelfs zitting in de Staten-Generaal.

Wilhelmus Schomaker 1652-1696

Hij werd te Lochem geboren in december 1621 als zoon van burgemeester Bartold Schomaker en Henrica Klumpers. Zijn voorouders komen hier al in de 15de eeuw uit de archieven naar voren en hebben hun naam mogelijk ontleend aan hun beroep, dat oorspronkelijk schoenmaker kan zijn geweest.

In de 17de en 18de eeuw zijn ze vooral bekend geworden door hun ambt van burgemeester waarvan men de indruk krijgt dat het voor de familie in een bepaalde periode zelfs erfelijk was geworden.

Deze voorbeelden laten zien dat de predikant in hoog aanzien stond, immers uit hun geslachten kwamen óf burgemeesters voort óf men werd predikant nadat het geslacht was opgeklommen tot burgemeester.

Eerst één, later twee predikanten

Zet men de eerder vermelde naamlijst in chronologische volgorde dan blijkt dat er tot 1652 één predikant optrad, maar dat er vanaf dat jaar twee in functie waren. Dit zal te maken hebben gehad met een vrij sterke bevolkingstoename medio 17de eeuw. Men had de Tachtigjarige oorlog immers achter zich gelaten en was de grote stadsbrand van 1615 te boven gekomen. Er werd weer volop gebouwd, getuige de jaartallen (ca. 1640) op enkele nog bestaande gebouwen, waarvan het stadhuis en raadhuis wel de bekendste zijn.

Waar woonden de Dienaren des Gods Woord (en hun voorgangers)?

In het Gelders Archief te Arnhem bevinden zich onder het hoofd 'Staten van het Kwartier van Zutphen' de rekeningen van de rentmeester over de jaren 1609 tot 1804. Hierin zijn de ontvangsten en uitgaven opgenomen die betrekking hebben op de Geestelijke Goederen uit het Kwartier.

Wat Lochem betreft heb ik uit enkele over de jaren verspreide steekproeven kunnen opmaken waar, in elk geval de eerste, predikant heeft gewoond en wie dat was. Aan de ontvangstenzijde worden namelijk onder "andere ontvangh" steeds vermeld die "van de pastorie"; dat waren de inkomsten uit de destijds reeds door de pastoor gebruikte goederen en inkomsten. Hieronder komt ook steeds een passage voor over de zogenoemde Wheeme.

De rekening over de periode 1 november 1777 tot en met 31 oktober 1778 geeft wat dat betreft het mooiste

aanknopingspunt:

“De Wheeme met den Hoff laatstelijk door wijlen de Emeritus predikant B. Westenberg bewoond geweest, is door haar Edele Mogende op de 3 april 1777 aan de Magistraat der stad Loghem voor een somma van 995 daelders verkogt ende bij den Rendant ontvangen”.

Afb. 1 - Foto gemaakt tussen 1950 en 1980 (collectie Frijlink-Spronk)

Met “wheeme” werd destijds een woning van de geestelijkheid aangeduid.

Het leuke van archiefonderzoek is dat men de vermelding van een dergelijke transactie kan verifiëren in een andere bron, in dit geval het Oud Rechterlijk Archief van de stad Lochem. Daarin komt deze overdracht inderdaad voor, alleen wordt daarin nog geen nadere plaatsaanduiding gegeven. Die volgt pas in 1789 wanneer het echtpaar Mr. G. de Wolff/J. W. Raedt aan H. J. Raedt Junior en E. A. Brass egtelieden verkopen: *“Huijs, schuur, hoff en wheere tusschen de behujsinge van den oud Burgemeester Raedt en A. Thomasson”.*

Het blijkt namelijk dat het om dezelfde woning gaat want op 10 november 1777 verkoopt de magistraat het op 3 april 1777 gekochte pand door aan de predikant Jellis Beumer (hij was de opvolger van ds. Westenberg), terwijl na diens overlijden zijn erfgenamen diezelfde woning op 4 juni 1787 verkopen aan het echtpaar de Wolff-Raedt.

Nu wist ik al uit ander onderzoek, dat (toen oud-) burgemeester Raedt in het grote pand woonde waar later het postkantoor is gebouwd en dat A. Thomasson destijds het huis bewoonde van de recent opgeheven juwelierszaak van Swaters.

Er is maar één conclusie mogelijk: De Wheeme stond dus tussen de huizen van Raedt en Thomasson. Het betreft dus het pand waar nu slagerij Sieverink in is gevestigd. (Zie afb. 1)

Dit huis draagt het jaartal 1639 en is dus inderdaad

van hoge ouderdom.

Uit mijn eerder genoemde steekproef kwam verder vast te staan dat predikant Olmius daar vanaf 1652 moet hebben gewoond en na hem de dominees Joh. van Velp, M. A. Schimmelpennink en B. Westenberg, in totaal over een periode van ruim 130 jaar.

Nu heb ik uit weer een andere bron ontdekt dat een daar staand huis al vanaf ongeveer 1600 de (toen nog enige) predikant heeft gehuisvest. De historica A. J. Maris die de Geestelijke en Kerkelijke Stichtingen van Lochem heeft onderzocht (Bijdragen en Mededelingen Gelre XXXVIII) schrijft namelijk:

“De pastoorswoning of wedemhof in de stad behoorde niet, gelijk veelal elders, tot de kerkfabriek, maar tot de pastorie, en wel meer in het bijzonder tot de door den vice-cureit gebruikte goederen en inkomsten. Den 22en september 1601 besloot het Hof, om Gedeputeerden van het Zutphensche Kwartier aan te schrijven, ervoor te willen zorgen, dat het pastoors-huis, hetwelk bij den wachtmeester in gebruik was, aan den predikant ter bewoning werd gegeven Het is steeds als predikantswoning dienst blijven doen, totdat het door het kwartier 3 April 1777 verkocht werd aan de stad Lochem voor 995 daalders”.

We kunnen hieruit opmaken dat de plek dus al vóór de reformatie door de pastoor werd bewoond maar dat de woning na de laatste katholieke geestelijke was komen leeg te staan en daarom aan de wachtmeester in gebruik werd gegeven. We denken dan inderdaad aan de uit de historische bronnen bekende wachtmeester François Ballochij.

De eerder aangehaalde auteur Feike Reitsma weidt in zijn genoemde (zeer interessante) boekwerkje, ook een hoofdstukje aan de familie Ballochij waaruit blijkt dat François vermoedelijk in 1597 is overleden zodat dit uitstekend past in het aangehaalde verzoek van het Hof van Gelderland.

Waarschijnlijk is de woning bij de grote stadsbrand in 1615 afgebrand en heeft men deze (wegens gebrek aan middelen pas in 1639?) op dezelfde plaats herbouwd, mogelijk met gebruikmaking van oud muurwerk¹. Zo kunnen we weer een stukje van de puzzel ‘Lochem in de Middeleeuwen’ aanleggen.

1. Noot van de redactie: Enkele jaren geleden is het pand Markt 9, waarin tegenwoordig slagerij Sieverink is gevestigd, onderzocht ten behoeve van de plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Hierbij is niet alleen het oude beeldmateriaal bestudeerd, maar zijn ook waarnemingen gedaan aan het huidige gebouw. Op de tekening, die Jan de Beijer in 1743 van de Lochemse Markt maakte, is nog net een klein hoekje van de voorgevel van dit pand te zien, een stukje van een stenen trapgevel met muuranker en stenen kruiskozijn met luiken. Duidelijk een voornaam huis temidden van de eenvoudige houten vakwerkpanden elders in de binnenstad. De gevel moet vergelijkbaar zijn geweest met die van het tegenwoordige raadhuis (Bierstraat 2), dat in 1638 werd gebouwd. De muurankers van Markt 9 geven het bouwjaar 1639 aan. Stenen huizen waren destijds zeldzaam in Lochem en voorbehouden aan de stedelijke elite, waartoe in die jaren ook de pastoors en predikanten behoorden. Wat dit betreft sluit het bouwhistorische verhaal uitstekend aan bij het onderzoek van André Reincke. Maar André's onderzoek wordt nog interessanter! De “predikantenwoning” zou volgens de muurankers in 1639 zijn gebouwd. De trapgevel uit die tijd is al in het begin van de 19de eeuw verdwenen, zo laat ook de bij dit artikel afgebeelde prent zien. Eind 19de eeuw is

het voorhuis bovendien met een verdieping verhoogd en rond 1905 is de prachtige Jugendstil winkelpui aangebracht. Bij al deze verbouwingen bleven echter delen van het 17de-eeuwse huis intact, zoals in ieder geval de kapconstructie op het achterhuis en delen van het muurwerk. Ook de in het steegje zichtbare zijgevel is van zeer oude datum.

Op grond van de afmetingen van de grote bakstenen die hier zijn toegepast en enkele andere bouwkundige details zou het wel eens kunnen zijn dat deze gevel veel ouder is dan 1639 en dateert uit de late 16de eeuw. De zijgevel (en misschien wel het gehele huis) heeft dus mogelijk de stadsbrand van 1615 overleefd en was daarmee onderdeel van de oude woning, die oorspronkelijk door de katholieke geestelijken werd bewoond en dus aan het einde van de 16de eeuw wellicht ook onderdak heeft geboden aan de wachtmeester François Ballochij! In 1639, in Lochems bloeitijd in de 17de eeuw, kreeg het huis een nieuwe voorgevel, misschien wel omdat predikant Neander zich in het pand vestigde.

Een mooi voorbeeld hoe verschillende methoden van historisch onderzoek elkaar kunnen versterken en tot verrassende vondsten kunnen leiden.

Afb. 2 - Prent van de Markt begin 19de eeuw met rechts het bewuste pand (anoniem coll. CeesJan Frank)